

مبانی هنرهای :

- فلزکاری

- نگارگری

- سفالگری

- بافته ها و منسوجات

- معماری

- خط و کتابت

مؤلف : فایق توحیدی

عضو هیات علمی - پژوهشگر و مدرس دانشگاه

با

مقدمه آقای دکتر مهدی حجت

سرشناسه: توحیدی، فائق، ۱۳۲۴

عنوان و پدید آور: مبانی هنرهای: فلزکاری، نگارگری، سفالگری،
بافته ها و منسوجات، معماری، خط و کتابت/ تالیف: فائق توحیدی،
مشخصات نشر: تهران: سمیرا، ۱۳۸۵.

مشخصات ظاهری: ۳۶۷ص.

شابک: ۴۸۰۰۰ ریال ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۱۲-۵

وضعیت فهرست نویسی: قیفا.

موضوع: هنر -- ایران -- تاریخ.

رده بندی کنگره: ۲م۹ت/ NV280

شماره کتابخانه ملی: ۴۵۸۶۶- ۸۵-م

ایم

عنوان: مبانی هنرهای: فلزکاری، نگارگری، سفالگری،

بافته ها و منسوجات، معماری، خط و کتابت

تالیف: فائق توحیدی

ناشر: سمیرا

نوبت چاپ: اول ۱۳۸۶

تیراژ: ۳۲۰۰ نسخه

امور اجرایی: میراث کتاب

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۸۹۵۵-۱۲-۵

با جلد معمولی، ۴۸۰۰۰ ریال

مرکز فروش: میراث کتاب؛ خیابان انقلاب، بین قدس و وصال، ابتدای کوچه اسکو.

دفتر مرکزی: ۶۶۴۰۴۹۱۳ فروشگاه: ۶۶۹۷۰۲۱۲

فهرست مطالب

مقدمه ی دکتر مهدی حجت

پیشگفتار

بخش اول : فلزکاری

۱. آشنایی بشر با فلز ۲
۲. انواع فلز مورد استفاده بشر ۳
۳. معادن فلزات مورد استفاده بشر ۱۶
۴. معادن فلزات در ایران قدیم ۲۰
۵. آشنایی با تکنیک ذوب فلزات در دنیای باستان ۲۴
۶. قدیمی ترین مراکز ذوب فلزات در ایران ۲۸
۷. تاریخچه مختصر فلزکاری ایران در ادوار مختلف تاریخ ۳۰
۸. فلز کاری ایران در دوره اسلامی (قرون اولیه تا دوره سلجوقی) ۳۳
۹. تکنیک های ساخت و شکل دهی اشیاء فلزی در دوران اسلامی ۳۹
۱۰. طبقه بندی اشیاء فلزی در دوره اسلامی ۴۲
۱۱. تکنیک های تزئین اشیاء فلزی در دوره اسلامی ۴۳
۱۲. نقوش تزئینی در هنر فلزکاری دوران اسلامی ۵۱
۱۳. فلزکاری در دوره سلجوقی ۵۸
۱۴. فلزکاری دوره ایلخانی ۶۷
۱۵. فلزکاری دوره تیموری ۶۹
۱۶. فلزکاری دوره صفوی ۷۱
۱۷. فلزکاری دوره زندیه و قاجار ۷۸
۱۸. مآخذ مورد استفاده و معرفی منابع بیشتر ۷۹

بخش دوم : نگارگری

۸۳	 مقدمه
۸۵	 نقاشی های غار دوشه در لرستان
۹۳	 نقاشی های تنگه میر ملاس لرستان
۹۶	 نقاشی روی سفال و سایر اشیاء تا دوره اسلامی
۱۰۵	 نقاشی دوران اسلامی
۱۰۵	 مکتب بغداد
۱۰۶	 مکتب سلجوقی
۱۰۷	 مکتب مغولی تبریز
۱۰۸	 مکتب مغولی شیراز
۱۰۹	 مکتب تیموری هرات
۱۱۱	 مکتب تیموری بخارا
۱۱۲	 مکتب صفوی تبریز
۱۱۴	 مکتب صفوی قزوین
۱۱۵	 مکتب صفوی اصفهان
۱۱۵	 مکتب زندیه و قاجار

بخش سوم : سفالگری

۱۲۱	 مقدمه
۱۲۱	 تاریخچه سفالگری
۱۲۵	 مرحله اول - سفالگری (پیش از تاریخ و دوران تاریخی)
۱۲۷	 مرحله دوم - سفالگری (پیش از تاریخ و دوران تاریخی)
۱۳۰	 مرحله سوم - سفالگری (پیش از تاریخ و دوران تاریخی)
۱۳۸	 مرحله چهارم - سفالگری دوران تاریخی فرهنگ - سفال خاکستری - سفال هخامنشی
۱۳۸	 اشکانی و ساسانی

۱۴۴	مرحله پنجم - سفالگری دوران اسلامی
۱۴۴	۱. سفالینه های قرن اول تا سوم هجری
۱۴۶	۲. سفالینه های قرن چهارم هجری
۱۴۸	۳. سفالینه های قرن پنجم هجری
۱۵۲	۴. سفالینه های قرون ششم و هفتم هجری
۱۶۵	۵. سفالینه های قرون هشتم و نهم هجری
۱۶۸	۶. سفالینه های قرن دهم تا سیزدهم هجری
۱۷۵	- معرفی منابع تحقیق

بخش چهارم : منسوجات و بافته ها

۱۸۱	- مقدمه
۱۸۲	- کشف الیاف حصیر و زیر انداز در ایران
۱۸۴	- کشف الیاف پارچه در ایران
۱۹۰	- کشف شواهد تصویری و عینی از قالی و زیر انداز
۱۹۲	- بررسی پارچه و منسوجات دوره اسلامی
۱۹۸	- بافت قالی و شواهد تاریخی آن
۲۰۴	- حوزه های فرهنگی بافت قالی در ایران
۲۰۴	الف : حوزه فرهنگی آذربایجان
۲۰۴	ب : حوزه اصفهان
۲۰۵	ج : حوزه فارس
۲۰۶	د : حوزه کردستان
۲۰۷	ه : حوزه خراسان
۲۰۹	و : حوزه کرمان
۲۱۰	- مآخذ
۲۱۱	- سایر منابع

بخش پنجم : میراث بجا مانده از معماری و مسکن در ایران

۲۱۵	 مقدمه
۲۱۵	 بررسی غارها
۲۱۵	 معماری دوران استقرار
۲۲۵	 معماری پیش از هخامنشی
۲۲۵	 بنای چغازنبیل
۲۲۵	 دژ حسنلو
۲۳۰	 دخمه های سنگی دوره ماد
۲۳۸	 معماری دوره هخامنشی
۲۴۴	 معماری سلوکی و اشکانی
۲۵۰	 معماری ساسانی

معماری دوران اسلامی :

۲۵۹	 الف : معماری قرون اولیه تا پایان سلجوقی
۲۶۳	 ب : معماری دوره ایلخانی
۲۶۸	 ج : آثار معماری دوره تیموری
۲۷۲	 د : معماری دوره صفویه
۲۷۸	 ه : معماری دوره افشاریه
۲۷۹	 و : معماری دوره زندیه
۲۸۲	 معماری صد سال اخیر

سبک شناسی معماری ایران :

۲۸۴	 الف: مشخصات سبک پارسی
۲۸۴	 ب: مشخصات سبک پارتی

سبک های معماری دوره اسلامی :

۲۸۵	 الف: سبک خراسانی
-----	------------------------

۲۸۵ ب: سبک رازی

۲۸۶ ج: سبک آذری

۲۸۶ د: سبک اصفهانی

۲۸۹ - مآخذ

۲۹۱ - معرفی منابع معماری

بخش ششم : خط و کتابت

۲۹۷ فصل اول : پیدایش خط و کتابت

۲۹۷ ۱. خط تصویری

۲۹۹ ۲. خط مفهوم نگار

۲۹۹ ۳. خط هجایی

۳۰۰ ۴. خط غیر هجایی یا الفبایی

۳۰۱ فصل دوم : خط و کتابت در ایران

۳۰۱ تاریخچه

۳۰۱ خطوط پیش از تاریخ

۳۰۳ خطوط دوران تاریخی

۳۱۴ خط میخی

۳۱۹ خط آرامی

۳۲۲ خط سنیائی

۳۲۲ خط فینیقی

۳۲۲ خط سومری

۳۲۳ خط سامی

۳۲۸ فصل سوم : ورود خط عربی به ایران

۳۲۹ فارسی نگاری به خط جدید عربی

۳۳۰ خط کوفی عربی

کوفی ایرانی ۳۳۲

فصل چهارم : سرگذشت خط و کتابت در ایران، قرن سوم تا هشتم هجری

الف - پیشرفت خط در قالب هنر ۳۴۰

تکامل خط از لحاظ کاربردی ۳۴۱

۱. خط محقق ۳۴۲

۲. خط ریحان ۳۴۳

۳. خط ثلث ۳۴۴

۴. خط توقیع ۳۴۵

۵. خط رقاع ۳۴۶

۶. خط غبار ۳۴۷

۷. خط مسلسل ۳۴۹

۸. خط نسخ ۳۴۹

فصل پنجم : خوشنویسی در ایران از قرن هشتم هجری تا دوران معاصر

۱. خط تعلیق ۳۵۲

۲. خط دیوانی ۳۵۳

۳. خط رقهه ۳۵۴

۴. خط نستعلیق ۳۵۵

۵. خط شکسته نستعلیق ۳۵۸

۶. شیوه های مختلف خط شکسته ۳۵۹

الف : شیوه امین الدوله ۳۵۹

ب : شیوه امیر نظام ۳۵۹

ج : شیوه قائم مقام ۳۵۹

- کتابشناسی و معرفی منابع تحقیق ۳۶۷

بسمه عزه اسمه

شناخت خود از چنان اهمیتی برخوردار است که آن را معادل شناخت مربی هستی دانسته اند. تجربه نیز گواه آنست که میزان موفقیت ما بستگی تام به میزان شناسائی ما از خودمان دارد. تنها مرجعی که در آن خصوصیات و نقاط قوت و ضعف عملکرد ما منعکس است گذشته ماست. از این رو نگاه به گذشته و دقت در کم و کیف آن ضرورتی اجتناب ناپذیر برای هر برنامه و حرکت امروز و فردا است.

دقیق ترین و صادق ترین آینه گذشته هر قوم و ملت آثار مادی و معنوی به جا مانده از اوست که تا به امروز پا برجا مانده و مهمترین منبع برای دریافت خصوصیات وجودی او می باشد. مراجعه به میراث فرهنگی - اعم از مادی و معنوی، ملموس و غیر ملموس - امری است که بدون انجام آن هر طرح و برنامه ای صورتی کاملاً اتفاقی می یابد و آینده را بیشتر بر حدس و گمان و نه بر واقعیت خصیصه های وجودی متمرکز می نماید.

از میان همه آنچه بعنوان میراث فرهنگی یک ملت تلقی می گردد "هنرهای سنتی" جایگاهی ویژه و نقشی اساسی در این شناخت دارد. چرا که آثار هنری آینه عریانی های روح ملت هاست. در این آثار است که خلق و خو و خصوصیات ذوقی هر زمانه بی پرده عنوان می گردد و امکان دستیابی به پنهان ترین زوایای روحی ملل فراهم می گردد. شاید چنین تصور شود که آثار هنری مقاطع مختلف تاریخی گویای مشترکات ذوقی یک ملت نیستند. این ایراد بر هنرهای سنتی وارد نیست. زیرا خصیصه بارز این هنرها در آن است که مصادیق آن در طول

تاریخ حرکت کرده و به عنوان موجودی لطیف و انعطاف پذیر خود را در مضان سلايق و ذوق های گونه گون قرارداده و آنچه امروز به دست ما رسیده است برآیندی متعادل از همه خواست های تاریخی ماست.

اثر هنری به جهت ماهیت دوگانه اش که از یک سو واقعیتی است عینی و ناچار در محدوده امکانات زمان خود به منصفه ظهور می رسد ، و از سوی دیگر حامل امری ذهنی است که مخیلات هنرمند را طرح می نماید، توانائی ارائه هر دو جنبه یعنی وضعیت صنعتی و تمایلات حکمی عصر خویش را داراست. این ظرفیت به هنرهای سنتی چنان جایگاه رفیعی در شناسائی خصوصیات اقوام داده است که هیچ مرجع معتبر شناسائی فرهنگ ها را معاف از پرداختن به آن نکرده است. امروز شناسائی فرهنگ ملل شرق و غرب عالم بدون توجه به هنرهای سنتی پرورده در این سرزمین ها امری نامعقول و غیر ممکن تلقی می گردد.

در کشور گهربار ما ایران آنچه در زمینه شناخت هنرهای سنتی انجام شده است نسبت به آنچه باید بشود - کما و کیفاً - نسبت قطره به دریاست. دوست عزیز و دانشمند جناب آقای فائق توحیدی که از باستان شناسان سرشناس کشور می باشند در طول فعالیت های پر برکت خود در شناسائی میراث فرهنگی پر ارج این مرزو بوم به این مهم نیز پرداخته اند و آنچه پیش رو دارید حاصل تلاش محققانه و تدریس چندین ساله ایشان است.

این اقدامات ارزشمند گرچه هنوز به منزله شروع راهی طولانی است باید بیش تر مورد اهتمام قرار گیرد تا از این راه "اسرار خودی" بیش تر مکشوف گردد و راه آینده درخشان این سرزمین با شناختی عمیق تر و چشمی باز طی گردد. این وظیفه برای همه محققین و دوست داران فرهنگ ایران زمین وجود دارد، که با گسترش اقدامات خود و تبیین دست آورد های گران قدر تاریخی ملت هوشمند و هنر پرور ایران ، برداشت حداقلی موجود از میراث فرهنگی را از وسیله ای برای تفنن و گذران اوقات فراغت به گنجینه ای بی پایان برای روشن کردن راه آینده بدل نمایند.

ضمن قدردانی از زحمات جناب آقای توحیدی در تهیه این کتاب آرزو دارم سایر محققان ارجمند در تداوم این راه و اصلاح کم و کاست آن بکوشند. و فرزندان این سرزمین را از دست آوردهای بی بدیل پدرانشان بهره مند گردانند. این راه پر رهرو باد انشاءالله.

مهدی حجت

خرداد ۸۶

پیشگفتار

مدتها بود فکر تدوین مجموعه ای را در سر می پروراندم؛ مجموعه ای که بتواند نیاز دانشجویان رشته های مرتبط با میراث فرهنگی (باستانشناسی، مردم شناسی، هنرهای سنتی، موزه داری، صنایع دستی و گردشگری) متقاضیان رشته های کارشناسی ارشد و کارشناسی قوه قضائیه را برآورده سازد.

در طول سالها تدریس و ارتباط با دانشجویان دریافته بودم که اطلاعات مربوط به مبانی دروس این رشته ها بسیار پراکنده است. تنوع موضوعات، دیدگاههای مولفین و نحوه مطالب ارائه شده گاهاً موجب سردرگمی دانشجویان را فراهم می کرد و از طرفی بسیاری از منابع موجود دارای اطلاعات به روز نمی باشند زیرا هر سال پژوهش های باستانشناسی و تحقیقات مردم شناسی در گوشه و کنار کشور اطلاعات و اشیاء و آثار متنوعی را راهی موزه های کشور می سازد، مدارک و اسناد ارزنده ای را به مستندات مربوط به این دانش اضافه می نماید. در

این مجموعه سعی شده است، در شش بخش: هنرهای فلزکاری، نگارگری، سفالگری، منسوجات و بافته ها، معماری و خط و کتابت که اصلیتین موضوعات هنری مطرح می باشند، صرف نظر از جزئیات و ویژگی های هنری در حد معرفی مبانی، مستند به مدارک تاریخی مورد بررسی قرار گیرد، و شواهد مکشوفه با استناد به اکتشافات باستانشناسی و تحقیقات انجام شده، سیر تکوین این هنرها، کاربرد و ویژگی های هنری آنها بطور اجمال بیان گردد.

مشوق اینجانب در انجام این امر خطیر در درجه اول دانشجویان می باشند. از سال ۱۳۶۵ تا کنون تعداد قابل توجهی از تحقیقات انفرادی و کارهای عملی آنان را نگهداری می نمایم. دانشجویان، عظیم ترین منبع پژوهش و تحقیق هستند. در میان کارهای آنها تحقیقاتی دیده می شود که سرشار از فوق و اشتیاق برای پژوهش است. از تنوع مطالب و تصاویر استفاده شده، سود سرشار برده ام.

همکاری فرزندانم، مهندس بهارک توحیدی در امر تنظیم، آرشیو مدارک و انجام کارهای کامپیوتری، سیاوش توحیدی، پژوهشگر هنر؛ برای انتخاب تصاویر، جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای و منابع تصویری، محمد توحیدی، دانشجو در امر اسکن تصاویر و ثبت و ضبط کامپیوتری، کارساز بوده است و شاید بدون همکاری آنان انجام این کار با مشغله ای که داشتم، امکان پذیر نبود.

تشویق ناشر ارجمند، آقای رنجبر شورابی را نباید نادیده گرفت. ایشان علاوه بر تجربه در امر نشر کتب در زمینه معرفی میراث فرهنگی کشور، علایق و سابقه ارزشمندی دارد. در این مجموعه به جز بخش فلزکاری که قسمتی از آن از جزوه ای که اینجانب و اساتید دیگر در دانشگاه آزاد ابهر تدریس می کردیم و بخش اسلامی و تاریخی آن را تکمیل نیز نموده ام و تصاویر و تحلیل مورد نیاز دانشجویان را به آن اضافه کرده ام. سایر بخش ها، اختصاصاً حاصل پژوهش، مطالعه و مطالب مورد تدریس درسهای اختصاصی ام در دانشکده ها می باشد. امیدوارم با این کار توانسته باشم از بار جزوه نویسی دانشجویان کاسته و منبعی برای تدریس و یادآوری اساتید جوان فراهم نموده باشم. در تنظیم مطالب این مجموعه ضمن راهنمایی دانشجو به سیر تاریخی و تکامل هنری اشیاء و موضوعات و نگرش درست به مبانی آنها در پایان هر بخش، کتابشناسی لازم نیز ارائه گردیده است.

فائق توحیدی

عضو هیات علمی، پژوهشگر اموال فرهنگی و تاریخی